2025/4
ЖОВТЕНЬ – ГРУДЕНЬ
ISSN 1563-3713 (Print)
ISSN 2663-5143 (Online)
DOI 10.15407/sociology2025.04

Соціологія: Sociology:

теорія, методи, маркетинг

theory, methods, marketing

ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

СЕРГІЙ ТАРАДАЙКО,
кандидат філософських наук, письменник, есеїст
(69001, Запоріжжя, пров. Рудний, 7)
tarada@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-8320-6447

SERGIY TARADAJKO,
Candidate of Sciences in Philosophy, writer, essayist
(7, Lane Rudny, Zaporizhia, 69001)
tarada@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8320-6447

Параноя й політика. Есей

Параноя — це, в буквальному сенсі слова, *хвороба влади*.
Е. Канетті. Маса і влада

Це, напевне, розпочиналось у Фройда, коли помітні психічні розлади давали засіб осмислення для ширшого кола питань. Адже дещо дуже подібне ми бачимо й у Дельоза та Ґваттарі («Капіталізм і шизофренія: Анти-Едип»); уже назва цієї книжки підкреслює, що Дельоз і Ґваттарі не згодні з основною думкою Фройда, проте логіка самого мислення тут і справді доволі схожа, шизофренія стає моделлю для розуміння.

Не лишилася без уваги, звичайно ж, і параноя. — Щодо неї постала вельми рідкісна ситуація, де докладний і вже класичний опис історії хвороби зробив, власне, хворий. Ідеться про такого собі Шребера та відому його книжку «Пам'ятні нотатки нервовохворого» (Schreber, 2000).

До слова, прикметно, що згадувана людина була причетна до влади, посідала високий пост у земельному суді Ляйпцига та, зрештою, ще й посаду президента сенату. Певне, варто згадати й неабиякі здібності цього Шребера. Недаремно йому вдалося створити такий важливий документ, яким і зараз іще послуговуються при вивченні параної. Ця книга була видана 1903 року, тому встигла стати предметом уваги й самого Фройда, й Канетті, й доволі багатьох інших; отже, дійсно стала класичною.

Всі відзначені тут обставини, безперечно, добре відомі. — Та раптом, уже сьогодні, відбувається дещо дивне й незвичне, бо симптоми цієї хвороби видаються надто помітними на всесвітньому рівні (!), тож у сфері великої, можна сказати, політики.

Тут одразу треба відзначити намагання різко змінити світовий лад... Адже роками триває наша жахлива війна, й уже багато хто зазіхає на законні землі сусідів. Отже, справді зневажено всі принципи права, бо навіть інстанції, що

Цитування: Тарадайко, С. (2025). Параноя й політика. Есей. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг,* 4, 208–214.

раніше були доволі впливовими та могутніми, стали майже безсилими. При цьому послаблюються (й відчутно) вельми природні, сказати б, альянси, та складаються зовсім інші, надто незвичні. — Тож експерти й дослідники трохи розгублені, не знаючи що й казати...

Зрозуміло, що звичайні підходи не здатні це переконливо пояснити, тому доречно буде звернутися до незвичних і несподіваних.

І найперше треба згадати про достатньо помітну рису нашого часу, — це, зрештою, вирішальна роль особи при владі. Ми, здається, звикли до того, що президенти держав є радше чиновниками, хоча й дуже високого рангу. Вони немовби продовжують уже звичні для своєї країни напрями розвитку. — Та нині на перші ролі висуваються зовсім інші політики, вони здатні, по суті, до ризикованих авантюр, і це, напевно, стає загрозливим, якщо йтиметься про великі та потужні держави.

Саме так і з'являються деякі вчинки й позиції з ознаками параної... Щиро кажучи, таке твердження здається ледь не скандальним, але, звичайно, дещо подібне було відоме вже здавна. Тут одразу варто згадати славнозвісну книжку Светонія й «життєписи цезарів». І визначення Дельозом і Ґваттарі «Светонієвих дванадцяти параноїків» (Дельоз, Ґваттарі, 1996: с. 104).

Але спершу треба надати певні відомості щодо цього захворювання. Для нього важливим є відчуття, ніби всі тебе зневажають і хотіли б образити та принизити. Це враження виникає через істотні невдачі чи навіть обра́зи, що постійно пригадуються. Й тому неодмінно має відбутися протиставлення до цілого світу та замикання в собі, й таке глибинне зосередження на собі стає зрештою визначальним.

А проте попервах звідси постануть і великі можливості, бо людина, що відчуває себе зневаженою, не може не спробувати довести своє значення. Напевне, цьому сприятиме й зосередження на собі. — Безумовно, така людина вельми високо цінуватиме свої здібності й робитиме все можливе для того, щоб отримати певний успіх і суспільне визнання.

На самому початку це достатньо природно. Й багато кому вдається, здобуваючи такий успіх, отримати врешті-решт і свою внутрішню рівновагу. Значно гірше, коли помітні досягнення не спиняють (або й підживлюють!) уже згадане відчуття щодо купи недоброзичливців. Отже, в підсумку виникає, власне, душевна хвороба. При цьому розгортається вона доволі повільно, тож остаточно виявляється лише згодом, у досить зрілому віці.

Й окремо треба згадати про суттєву прикмету цього захворювання. — Про дивне тяжіння до хитромудрої риторики й резонерства, коли з'являється таке враження, що людині дуже потрібно збагнути та пояснити всім іншим усі причини тої неприязні й осібну свою позицію.

Цікаво, що ці пояснення, нехай і зовні, здаються доволі вправними. Вони здатні підтвердити певні навички логічного й раціонального мислення, що часто перешкоджає точній оцінці становища; бо складно назвати людину душевнохворою, коли їй удається досить упевнено викладати свої думки, зберігаючи, власне, логіку й послідовність.

Але врешті хвороба бере своє. — Почуття, ніби всі тебе зневажають, отримує дуже загрозливу версію й перетворюється на манію переслідування. При

цьому загроза стає такою потужною, що здається чи не всесвітньою. — Тепер уже згадане зосередження на собі набуває нового вигляду, з'являється повна впевненість у своєму беззаперечному й особливому «призначенні»... По суті, тепер ідеться про справжню манію величі.

Природно, що згадувана потреба хоч якось обґрунтувати свої думки вибудовує цілу низку «маячних ідей», але, напевне, вони здаються маячними лиш у нашому (тобто звичному) сприйнятті. — Й зовсім інша річ, у своєму, «паралельному», так би мовити, світі...

Так ось, уявімо собі ситуацію, де людина з описаними симптомами може стати політиком. Або навіть очолити дуже велику та могутню державу. До речі, така можливість є цілком імовірною, бо чуття, ніби тебе зневажають або просто недооцінюють, є рушійною силою для доведення свого рівня, — зрозуміло, що ця людина буде вкрай амбіційною й марнославною. Крім того, треба зазначити й тяжіння до показної риторики, ніби створеної навмисно для політичної діяльності.

Та, напевне, найцікавішим у новому становищі стає те, що психічні, здавалося б, явища переносяться на сприймання вже всієї країни. Тож одразу буде поширюватися думка, ніби «нас» усі зневажають і навіть обманюють. Отже, треба нарешті це припинити...

До слова: таке переведення погляду з особистої на зовнішню сферу дуже примітне та характерне для параної. — Приміром, у руслі психоаналізу це зветься «проєкція». Слід окремо згадати, що Фройд у праці про Шребера відзначає: при розвитку параної чи не найперше впадають у вічі процеси, «які заслуговують назви *проєкція*» (Фройд, 2019: с. 225).

З одного боку, складається відчуття, що тебе, ніби такого собі щура, заганяють у кут. — Але, з іншого — це чуття переноситься на долю всієї країни, що тепер опинилася на межі виживання; чи врешті з'являється така думка, що сталася вже «найбільша геополітична катастрофа»...

Далі все розгортається за відомою схемою, бо знову треба доводити своє значення й перевагу над іншими. Й одразу дуже поширюється риторика про «вставання з колін». І бажання зробити свою державу «великою знову»... Та насправді це згадана вже «проєкція», бо, кажучи про віднайдену велич, той очільник уявляє собі, звичайно, самого себе. — Не дивно, що манія величі стає цілком очевидною. Тому надалі з'являються й малоприховані порівняння з найвідомішими царями чи президентами. Й розрахунки посісти в історії своє дуже почесне місце.

Та спершу потрібно таки пояснити, чому сталося це «приниження»; виникають якісь уявні конструкції, що пов'язані з економікою, геополітикою чи навіть історією. Проте кожна досить освічена людина може легко відчути, що, врешті, це просто розумування дуже пихатого невігласа. — Всі змушені його слухати суто через його високу посаду.

Тут окремо варто згадати про значення самого терміна: «параноя». Це слово споріднене зі словами παράνοος (або «безумний») і νόος (отже, «розум», а це слово дуже прикметне для грецького мислення); тобто має здаватися, ніби йтиметься про «безумство».

Та насправді слід уважніше придивитися до самого префікса παρά... Виявляється, що він є не запереченням, а вказівкою на знаходження «поруч» або «біля» чогось іще. Тоді «параноя» — не божевілля, не безум, а становище, близьке до «розуму» (хоч і відмінне від нього) й певною мірою загадкове, ніби такий собі «пара-докс».

Отже, по всьому складається своє власне, «пара-лельне» бачення світу, несхоже на звичне, підтверджене вже знаннями та практикою, й біда полягає тепер у тому, що людина при владі, — на відміну від «рядового» параноїка, який тільки висловлює свої погляди, — буде прямо впроваджувати їх у життя, безкомпромісно й завзято. Зрозуміло, що, зважаючи на безмежні можливості тих очільників, їхні дії становитимуть і справді критичну загрозу світові. - З'ясувати, звідки взялося своє власне бачення світу, неважко.

Все завжди починається з відчуття, ніби тебе зневажають і кривдять. Але зараз ідеться про цілі держави, що намагаються захопити наші багатства та нажитися на відкритості. За висновками Канетті щодо згаданого Шребера, буде складатися враження, ніби наші численні недруги вступають у змову. «Параноїк почувається немовби в *облозі*» (Канетті, 2001: с. 365).

Зрозуміло, такі чуття викликатимуть якесь осібне світосприймання, дуже несхоже на загальноприйнятне. — Це бачення принципово не відповідає наявному стану справ. І, звичайно, слід нагадати, що бажана відповідність, яка пов'язувала б уявлення та предмет, є визначальною для класичної думки. Тому будь-які намагання просунути своє власне бачення світу, хай там як, але приречені на поразку.

Та, звісно, ті можновладці не відступаються від окремого розуміння. Для цього вони підкреслюють особливу роль їхньої держави та сподіваються на таке ж особливе до неї ставлення, бо вона має бути передусім, *über alles* або *First*. Адже сказано про свою, цілком окрему «цивілізацію».

На зворотному боці такого бачення виникає дуже сильна ненависть, яка, в підсумку, може бути скерована і на певних осіб, і на «недружні» країни. Надалі це почуття набуває чи не нав'язливого характеру, і тому зрозуміло, що йдеться про щось особисте та збочене, — хоч би якими інтересами держави прикривалися такі настрої. — Це дещо надто подібне до «маячних ідей», які притаманні для параної.

Та, може, найбільш істотним у випадку тих очільників є нестримне, ненаситне «жадання влади». Тож, якось отримавши ті посади, вони, напевне, не здатні собі й уявити, що потім їх доведеться покинути, тобто прагнення цих людей і надалі, попри норми законів і конституції, залишатися при владі стає справді нестримним. — Отже, знову розпочинається вже відома риторика про державну потребу чи вдосконалення законодавства. Чи пропонується, поки тихенько, заснувати свою династію.

З іншого боку, прагнення до беззмінного панування буде, звичайно, призводити до відсунення (й усунення) конкурентів. Одне слово, посилиться та рідкісна підозріливість, яку зазначив іще Светоній у добре відомій книжці про цезарів. Адже, скажімо, Доміціан «завжди жив у страхові та неспокої, шаленіючи від найменшої підозри» (Светоній, 2012: с. 273).

Не дивно, що виникають особисті режими влади. — Проте дивним є, зрештою, зовсім інше — що це відбувається вже тепер (а не тільки за давнини). Ще й не тільки в авторитарних, як і належно, державах, але, приміром, у тих, які вважаються правовими й демократичними. Складається таке враження, що тепер уже несуттєвим є певний суспільний устрій; і варто лише з'явитися тому «вірусу» параної, як одразу відбудуться дуже помітні перетворення. Власне: «Деспот — це параноїк» (Дельоз, Ґваттарі, 1996: с. 203).

Отож, отримавши владу, такі правителі, безперечно, будуть оточені лише тими, хто підтримує переконання в їхній вищості й навіть «обраності». По суті, характерна для параної манія величі набуватиме тут особливого, дуже збоченого й відвертого вигляду.

Це здавна виявляло себе в історії, тож якщо посилатися на Светонія, звісно, спершу варто згадати Ґая Цезаря, що прозивався «Каліґула» й понині здається символом у досягненні повної й необмеженої влади. — «Коли ж його переконали, що він вивищується і над правителями, і над царями, то почав зазіхати на божественну велич» (Светоній, 2012: с. 142).

А звідси вже виникала давно відома, хоча й рідко де згадувана риса; тож отримавши відчуття свого високого призначення, ця людина вважатиме, що не може рівнятися до звичайної, тобто смертної людини й, безперечно, заслуговує на нескінченне життя...

Таке бажання одразу стає помітним у подовженні (суто штучному) повноважень, у «повертанні» до влади й, насамкінець, в остаточному закріпленні на найвищій посаді. Проте поки що йдеться про довголіття, так би мовити, політичне. — Хоча й воно застосовується для того, щоби просто «пересидіти» свого небажаного противника, чий термін у владі має зрештою закінчитися. Та згодом ідея щодо подовження свого життя набуває дуже практичного, тобто буквального розуміння.

Треба знову згадати, що параноя виявляє себе достатньо повільно, може, ближче до старості. Тепер увагу спрямовано на свій зовнішній вигляд. Адже всі ті косметичні процедури та круглесенькі щічки мають упевнювати, що вождь у чудовому стані. Й сама лише думка, що потрібно його міняти, має здаватися недолугою та крамольною.

Ведуться певні дослідження з метою подовжити це безцінне життя... Проте насправді долучити себе до вічності можна, звісно, лише відзначивши своє місце в історії. Надалі це нав'язливе прагнення стає ледве не ключовим, а відверта манія величі й нарцисизм (які завжди притаманні для параної) набувають уже насамперед історичного й доленосного сенсу. — Ці правителі, поза сумнівом, опікуються тільки тим, як наостанок підтвердити свою велич, отримавши своє місце в історії.

По суті, всі постійні розумування з історії, геополітики й економіки підносяться до практичного застосування. Бо, наділені дуже великою владою, ті правителі намагаються за будь-яку ціну відшкодувати всі гадані втрати, різні «кривди» й «обра́зи» своєї країни...

Власне кажучи, саме зараз очевидною стає рідкісна ненормальність усього того, що коїться. Ця людина має бажання перемінити світовий устрій, і здебіль-

шого на підставі надто хибних уявлень. Але напевне що впертіші такі спроби, то жорсткішими будуть опір і протидія з боку самої реальності. Та, звісно, зважаючи на манію переслідування, це здається такій людині дуже природним і підштовхує до продовження.

Не варто довго пояснювати, що війна стає нарешті невідворотною. — Тож описана («параноїдна», так би мовити) версія всього нашого сьогодення не тільки звертається до причин, але й виявляє всю марноту раціональних, отже, «розумних» арґументів, аби зупинити війну.

Тобто ці розрахунки завжди збудовані на припущенні, ніби деспота справді можна переконати не продовжувати війну, коли завдати його державі достатньо високих втрат. І людських, і репутаційних, і фінансових, і економічних. Та це лише розпалює його ненависть і прагнення довести власну «велич», отже, здобути своє місце в історії.

Причому саме людські, неповоротні та найболючіші, звісно, втрати можуть іще й надихати того правителя. — Відомо, що цей феномен осмислює вже згадуваний Канетті та прямо називає його «виживанням» (*Überleben*).

Отже зараз, у стані війни, той очільник отримує ще й нове джерело свого панування та тривалого життя. — Це становище, коли гине маса людей, і чужих, і неначе своїх, а правитель і надалі залишається не просто живим, але й немовби підтримує те життя завдяки смерті всіх інших, і треба сказати, що Канетті, підсумовуючи ці погляди, відзначає саме «глибинну природу параноїдальних можновладців» (Канетті, 2001: с. 193).

У завершальному розділі своєї книжки — «Панування та параноя», — він окремо каже: «Можновладець посилає людей на смерть, щоб урятуватися від неї самому; він відводить смерть від себе». Здається, «він намагається зробити все, щоб перетворити її на масове явище» (Канетті, 2001: с. 369).

Тут одразу стає цілком очевидно, що йдеться не тільки про патологію. — Це прояви світового й беззаперечного Зла. Тому вмовляти та «домовлятися», пропонуючи йому певні здобутки чи компроміс, є не тільки глибоко марним, але й вельми шкідливим, адже ми тоді визнаємо його право на існування. — Це зло має бути зупинене та покаране.

м. Запоріжжя,
влітку 2025 року

Джерела

Дельоз, Ж., Ґваттарі, Ф. (1996). *Капіталізм і шізофренія: Анти-Едип*. Київ: КАРМЕ–СІНТО.

Канетті, Е. (2001). *Маса і влада*. Київ: Альтернативи.

Светоній, Гай Транквілл. (2012). *Життєписи дванадцяти цезарів*. Львів: Сполом.

Фройд, З. (2019). Психоаналітичні зауваги про один автобіографічно описаний випадок параної. У: З. Фройд, *Історії хвороб. Дора. Шребер. Чоловік-щур*. Київ: Комубук.

Schreber, D.P. (2000). *Memoirs of My Nervous Illness*. New York: New York Review of Books.

Отримано 05.11.2025
Прийнято до друку після рецензування 11.11.2025
Опубліковано 28.11.2025

References

Canetti, E. (2001). *Crowds and Power*. [In Ukrainian]. Kyiv: Alternatyvy. [= Канетті 2001]

Deleuze, G., Guattari F. (1996). *Anti-Oedipus*. [In Ukrainian]. Kyiv: KARME–SINTO. [= Дельоз, Ґваттарі 1996]

Freud, S. (2019). *The Schreber Case*. [In Ukrainian]. In: S. Freud, *Case Histories. Dora. Schreber. Rat Man*. Kyiv: Komubook. [= Фройд 2019]

Suetonius, (2012). *The Lives of the Twelve Caesars*. [In Ukrainian]. Lviv: Spolom. [= Светоній 2012]

Schreber, D.P. (2000). *Memoirs of My Nervous Illness*. New York: New York Review of Books.

Received 05.11.2025
Accepted for publication after review 11.11.2025
Published 28.11.2025

СЕРГІЙ ТАРАДАЙКО

Параноя й політика

Продовжено давню лінію дослідження, коли певні психічні розлади розглядають у широкому суспільному й особистому контексті. Це бачення, застосоване ще Фройдом і посилене Дельозом і Ґваттарі, можна поширити також і на параною. До того ж її симптоми вельми помітні нині насамперед у великій, можна сказати, політиці, й окремі прикмети легко впізнавані.

Ключові слова: *паранойя, манія переслідування, манія величі, риторика, «виживання» (Канетті)*

SERGIY TARADAJKO

Paranoia and politics

The article continues the long-standing line of research when certain mental disorders are viewed in a broad social and personal context. This vision, introduced by Freud and developed by Deleuze and Guattari, can also be extended to paranoia. Moreover, the symptoms of paranoia are very noticeable today, primarily in the big, so to speak, politics, and its specific signs are easily recognizable.

Keywords: *paranoia, persecution mania, megalomania, rhetoric, 'survival' (Canetti)*